

Stanisław Kilian

Centralne Archiwum Ruchu Narodowego w Warszawie

W 1992 r. obradujący w Londynie VII Centralny Zjazd Stronnictwa Narodowe podjął decyzję o przewiezieniu do kraju i przekazaniu Fundacji Narodowej materiałów archiwalnych i bibliotecznych zgromadzonych przez emigracyjnych narodowców. Koszty przewiezienia i zabezpieczenia zbiorów pochodziły ze sprzedaży budynku nr 8 przy Alma Terrace w Londynie będącego siedzibą emigracyjnego SN. W Warszawie zbiory zostały zdeponowane w pomieszczeniach udostępnionych przez redakcję „Myśli Polskiej”, a następnie 19 grudnia 1999 r. przewiezione do pomieszczeń przy ul. Matuszewskiej 4 – odtąd siedziby Centralnego Archiwum Ruchu Narodowego (CARN), gdzie są inwentaryzowane. W latach 1996–1997 i na krótko w 1998 r. porządkowałem te archiwalia, co skłania mnie do prezentacji zawartości CARN w sytuacji, gdy brakuje katalogu zbiorów. Na tej podstawie badacze dziejów najnowszych, korzystający z archiwów polskich za granicą, będą mogli zorientować się jakie materiały znajdują się w CARN, a których nie odnaleźli w Londynie czy Nowym Jorku.

W archiwum zgromadzono trzy rodzaje materiałów: I. prywatne kolekcje polityków i publicystów związanych z SN: Zygmunta Berezowskiego, Tadeusza Bieleckiego, Antoniego Dargasa, Tadeusza Piszczkowskiego, Józefa Płoskiego, Jerzego Skirgajłło-Jacewicza, Edwarda Sojki, Zbigniewa Stypułkowskiego, II. dokumenty redakcji „Myśli Polskiej”; III. materiały oddziałów i kół SN w Szwecji, Niemczech Zachodnich, Włoszech. Nie brakuje emigracyjnej memuarystyki w formie zapisków i wspomnień zarejestrowanych na taśmie magnetofonowej¹. Warto odnotować materiały obozu narodowego z lat międzywojennych (nieliczne), jak i wcześniejsze dotyczące Komitetu Narodowego w Paryżu.

¹ Niektóre wypowiedzi wykorzystałem w pracy poświęconej Tadeuszowi Bieleckiemu (Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, Kraków 2000).

W kolekcjach prywatnych znajdują się przeważnie listy i pisma (sprawozdania i opinie) adresowane z miejsc osiedlenia narodowców do “centrali” SN w Londynie. Wśród nich ważne miejsce zajmują ekspertyzy ekonomiczne i socjologiczne opracowane przez znawców zagadnień życia społeczno-politycznego reprezentujących środowiska polityczne “polskiego Londynu”². Na ogół ich treść odnosi się do bieżących wydarzeń z życia politycznego rozgrywających się w kraju w pierwszej powojennej dekadzie, w niewielkim zakresie obejmują problematykę kraju-gospodarza i zachodniej Europy.

Spśród kolekcji prywatnych niewątpliwie najwięcej materiałów zawierają zbiory dokumentów z biblioteki Tadeusza Bieleckiego. Przykuwa uwagę imponująca wielkością korespondencja prezesa SN z narodowcami osiadłymi w USA, Europie, Australii i Afryce. Wśród adresatów znajdują się również osoby nie związane ideowo ani organizacyjnie ze SN (J. Lipski, J. Starzewski, J. Wszelaki). Z punktu widzenia badacza dziejów powojennej emigracji szczególnie interesująca i rzucająca nowe światło na politykę polską jest korespondencja T. Bieleckiego z Kazimierzem Sosnkowskim z lat 1952–1955, kiedy generał w roli mediatora zaangażował się w proces politycznego zjednoczenia emigracji i utworzenia jednego ośrodka władzy. Trzeba podkreślić, iż część tej korespondencji znajduje się tylko w CARN, a kopii brakuje w Archiwum Instytutu im. gen. Sikorskiego i kolekcjach prywatnych przechowywanych w Instytucie im. Józefa Piłsudskiego w Londynie. Równie interesująca i wartościowa jest korespondencja prezesa SN z gen. Władysławem Anderssem, kiedy ten jako przedstawiciel kolegalnej głowy państwa (Rady Trzech) konsultował strategię polityki polskiej z administracją amerykańską oraz jako przewodniczący Głównej Komisji Skarbu Narodowego zabiegał o pomoc finansową w ośrodkach polonijnych w Stanach Zjednoczonych (1956). Nad wyraz interesująca jest treść jego korespondencji z Edwardem Sojką i Kazimierzem Tychotą z lat 1952–1954 w związku z tzw. sprawą Tychoty, która poprzedzała “afery Bergu”. Przez lata listy te opatrzone klauzulą tajności nie były udostępniane, nawet w emigracyjnym Londynie niewielu wiedziało o ich istnieniu. Stąd też nie zostały wykorzystane w “Sprawozdaniu Komisji do Spraw Łączności z Krajem” poświęconym problematyce łączności z krajem i sprawie Bergu³. Warto zauważyć, iż nawet Tychota w *Ostatnim raporcie* (Weissenburg 1954) zapomina o korespondencji do Bieleckiego. Summa summarum – badacze dziejów polskiego wychodźstwa politycznego mogą liczyć na wartościowe informacje zawarte w 50 listach dotyczących zagadnienia łączności z krajem. Warto wspomnieć o korespondencji Bieleckiego z politykami amerykańskimi polskiego pochodzenia i działaczami Kongresu Polonii

² *Polska pod reżimem komunistycznym. Sprawozdanie z sytuacji w kraju (1944–1949)*, na prawach rękopisu, cz. 1–3, Londyn 1949; S. Skrzypek, *Zagadnienie ludności Ukrainy w oświetleniu literatury politycznej lat 1948–1950* (na prawach rękopisu), Londyn 1951; J. Zdziechowski, *Gospodarcza i polityczna analiza Planu Szumana* (na prawach rękopisu), Londyn 1952; W. Rajkowski, *Konflikt naftowy w Persji (tło polityczno-gospodarcze)*, Londyn 1951.

³ Patrz: “Zeszyty Historyczne” z. 79, Paryż 1987.

Amerykańskiej, m.in.: Zbigniewem Brzezińskim, Antonim Sedlakiem, Mieczysławem Szymczakiem, Clementem Zablockim, która ukazuje skalę działań podejmowanych przez Bieleckiego w celu – jak to określil – umieszczenia “kwestii polskiej” w orbicie amerykańskiej polityki w Europie. Tej problematyce poświęcone są również listy i pisma urzędowe adresowane do polityków brytyjskich i francuskich. Najcenniejszą – w mojej opinii – część kolekcji Bieleckiego stanowią odręczne zapiski z jego rozmów w Kongresie i Departamencie Stanu. Z ich treści można zorientować się nie tylko w zakresie poruszanej problematyki, ale też poznać klimat rozmów i spotkań, a przede wszystkim zrozumieć stosunek amerykańskich polityków do postulatów politycznych “polskiego Londynu”. Warto wspomnieć o odręcznych zapiskach prezesa SN z rozmów z politykami europejskimi i przedstawicielami emigracji politycznej “krajów ujarzmionych”. Nie zawierają one jednak jakichś rewelacyjnych informacji, których brakuje w londyńskiej prasie polskojęzycznej. Rozmówcami Bieleckiego byli przeważnie drugo- i trzeciorzędni politycy, którzy w większym stopniu komentowali bieżące wydarzenia z pierwszych stron gazet, niż konsultowali strategię “wyjarmienia” krajów Europy Środkowo-Wschodniej. W korespondencji prezesa SN znajdują się materiały ilustrujące drogę, jaką musiał pokonać prezes SN, by przełamać bojkot polityków brytyjskich i zyskać ich poparcie na stanowisku przewodniczącego emigracyjnego quasi-parlamentu – Tymczasowej Rady Jedności Narodowej, które nieprzerwanie piastował przez 17 lat. W głównej mierze są to zaproszenia na uroczystości polskie, święta i manifestacje, listy gratulacyjne i pisma dziękczynne związane z publicznymi wystąpieniami polityków brytyjskich w obronie krajów Europy Środkowo-Wschodniej. W ten sposób na ogół nieznanymi w świecie polityki przywódcy emigracyjnych stronnictw znajdowali drogę dotarcia do brytyjskich kręgów rządowych. W podobny sposób poznał Bielecki: Harolda Macmillana (brytyjskiego ministra obrony i premiera), Anthony’ego Edena (brytyjskiego ministra spraw zagranicznych), Lorda Cardinal (watykańskiego sekretarza stanu), Johna F. Dullesa (amerykańskiego sekretarza stanu), Roberta Tafta (amerykańskiego senatora), Charlesa Kerstena i wielu innych. Na tej liście znalazły się osoby dość odległe od zagadnień polskich, m.in. panie Czapka Kaj-szek i Eleonora Roosevelt, które poznał w trakcie drugiej wizyty w USA (1949).

Prócz kolekcji prywatnych ważne miejsce w archiwum zajmują dokumenty programowe i organizacyjne Centralnego Wydziału Wykonawczego SN w Londynie i Wydziałów Krajowych. Brakuje protokołów z posiedzeń Komitetu Politycznego SN. Komitet Polityczny zastępujący przedwojenny Komitet Główny tworzyli zasłużeni dla ruchu narodowego działacze w liczbie 48–60 osób⁴, wśród nich T. Bielecki, Z. Berezowski, E. Sojka, Z. Stypułkowski. W kolekcjach prywatnych nie natrafiłem jednak na ślady wskazujące, gdzie należałoby szukać tych materiałów. Z pewnością protokołów tych nie ma w archiwach polskich w Londynie. Być może zostały zniszczone, co w jakimś stopniu można by wiązać z treścią wypowiedzi K. Tychoty, iż w

⁴ Patrz: J. Baraniecki, “Zarys działalności Stronnictwa Narodowego w latach 1939–1995 poza granicami Polski” (maszynopis), Londyn 1995, s. 3.

SN obok Komitetu Politycznego funkcjonowała kilkusobowa, poufna struktura na wzór międzywojennej “siódemki” czy “dziewiątki” złożona z zaufanych “bieleckich”, faktycznie sprawująca kierownictwo polityczne i nie licząca się z decyzjami pozostałych członków Komitetu⁵.

Wśród dokumentów programowych SN znajdują się protokoły z posiedzeń Wydziału Wykonawczego Rady Politycznej za lata 1952–1953. Brakuje wcześniejszych z lat 1949–1951. Niekompletny jest również zbiór protokołów z obrad Tymczasowej Rady Jedności Narodowej (od 1962 Rady Politycznej), lecz ubytki te można uzupełnić na miejscu studiując sprawozdania z posiedzeń TRJN zamieszczane na łamach “Myśli Polskiej”. Archiwum jest skarbnicą prasy emigracyjnej, tu znajdują się kompletne roczniki “Myśli Polskiej”, a przede wszystkim biuletyny wewnętrzne SN, których nie sposób znaleźć poza Warszawą lub w prywatnych kolekcjach za granicą. “Myśli Polskiej” jest kilka kompletów, część z nich można by przekazać do Biblioteki Jagiellońskiej, gdzie brakuje egzemplarzy z lat 50., 60. i 70., co utrudnia pracę badaczom dziejów emigracyjnych, zmuszając ich do wyjazdów do bibliotek warszawskich. Nie brakuje innych tytułów prasy narodowej (“Horyzonty”, “Polak”, “Placówka”, “Biuletyn Narodowy”). W kolekcjach prywatnych znajduje się także spora ilość prasy emigracyjnej i polonijnej spoza Londynu i Europy, przeważnie ze Stanów Zjednoczonych. Są to jednak zbiory niekompletne, co wynika z faktu, iż politycy emigracyjni (nie wyłączając narodowców) zazwyczaj gromadzili tylko te tytuły, w których odnajdywali informacje i wzmianki o sobie. Na uwagę zasługują wycinki z anglojęzycznych gazet i pism wychodzących w Stanach Zjednoczonych, które Bielecki otrzymywał za pośrednictwem Zygmunta Stypulkowskiego (w latach 1959–1971 przedstawiciela Egzekutywy Zjednoczenia Narodowego w USA).

Prawdziwym rarytasem archiwalnym są dokumenty Komitetu Narodowego w Paryżu i korespondencja Aleksandra Lednickiego z Romanem Dmowskim. Nie wiadomo w jaki sposób materiały te znalazły się w Londynie. Prawdopodobnie zostały oddane w depozyt bądź jako darowizna przekazane w latach 70. przez Bibliotekę Polską w Paryżu, w odpowiedzi na apel Instytutu Romana Dmowskiego skierowany do instytucji i osób fizycznych o przekazywanie do Londynu materiałów dokumentujących historię ruchu narodowego. Nie można zapominać, iż ambicją emigracyjnych narodowców było zebranie w Londynie możliwie największej liczby dokumentów świadczących o ciągłości życia politycznego endecji, co wynikało z obawy przed wymazaniem z historiografii śladów Narodowej Demokracji. Niewątpliwie do rarytasów należy zaliczyć raporty emigracyjnych kurierów (“służb wywiadowczych”) z przebiegu akcji wywiadowczej na terenie kraju prowadzonej na podstawie umowy z Komitetem Wolnej Europy podpisanej przez T. Bieleckiego i E. Sojkę w imieniu Rady Politycznej.

W archiwum mogą znaleźć coś dla siebie w równym stopniu badacze myśli politycznej emigracji, jak i historycy wojskowości. Wśród różnego rodzaju dokumen-

⁵ J. Baraniecki – przyjaciel Bieleckiego, od 1991 r. prezes CWW – w rozmowie ze mną nie podzielał tej opinii.

tów rządowych z lat 1939–1941 ważne miejsce zajmują akta osobowe żołnierzy polskich (szeregowych i oficerów) przebywających na terenie Szwajcarii i Francji.

Sporą część archiwaliów stanowią dokumenty SN i organów emigracyjnej władzy, w których zasiadali reprezentanci SN, tj.: Rady Narodowej, Rady Politycznej i Tymczasowej Rady Jedności Narodowej. Część z tych materiałów została zebrana i opublikowana⁶.

Największą część zbiorów CARN (2/3 objętości) zajmują książki gromadzone od powojennych lat przez działaczy emigracyjnego SN. W dekadzie lat 70. księgozbiór ten został przekazany Instytutowi Historycznemu im. Romana Dmowskiego, który postawił sobie zadanie zgromadzenia w jednym miejscu publikacji związanych z historią ruchu narodowego. Stąd też wśród książek i broszur przeważają publikacje historyczne obejmujące zarówno dzieje ojczyste, jak i świata. Wśród “białych kruków” trzeba wymienić raporty dotyczące polityki zagranicznej w latach 70. (United States Foreign Policy. Report of the Secretary of State). Nie mniej ważną częścią księgozbioru są publikacje polskich ośrodków wydawniczych we Włoszech, Francji, Wielkiej Brytanii i USA. W największej liczbie są to książki wydawane nakładem Instytutu Historycznego im. Romana Dmowskiego w Stanach Zjednoczonych. Wśród publicystyki politycznej Wojciecha Wasiutyńskiego czy Bogdana Gajewicza znajdują się przede wszystkim pisma zebrane Romana Dmowskiego. Jest ich tak wiele, że można by nimi obdzielić kilkadziesiąt bibliotek (z pewnością zarząd Fundacji pomyślnie odpowie na wnioski adresowane do niego w tej sprawie). Wspomnieć należy również o licznych fotografiach ukazujących nieznanymi bądź zapomnianymi dziś bohaterów życia emigracyjnego. W dużej mierze fotografie te ilustrują amerykańskie podróże przewodniczącego RJN, nieliczne przypominają obraz przedwrześniowej Polski.

⁶ Por.: *Wybór dokumentów do dziejów polskiego uchodźstwa niepodległościowego*, pod red. A. Suchcitz, L. Maika, W. Rojka, Londyn 1997; *Materiały do dziejów polskiego uchodźstwa niepodległościowego 1939–1990. Uzupełnienia do tomów I, II, V, VI*, pod red. Z. Błażyńskiego, Londyn 1996; *Protokoły z posiedzeń Rady Ministrów Rzeczypospolitej Polskiej z lat 1939–1945*, Kraków 1995, 1996; S. Stępka, *W imieniu Stronnictwa i Międzynarodówki Chłopskiej. Wystąpienia Stanisława Mikołajczyka z lat 1948–1966*, Warszawa 1995; *Dokumenty Rady Narodowej zamieścił R. Turkowski w pracy pt. O Polsce na uchodźstwie. Rada Narodowa Rzeczypospolitej Polskiej 1939–1945*, Warszawa 1997, s. 205 i n.